

Grønnbyen

Grønnbyen vurderes som en særskilt verdifull del av Rjukan-Notodden industriarv. Det er en såkalt «company town». Det betyr en bosetting som er skapt av et enkelt foretak og drevet på en slik måte at en arbeidsstyrke kan tiltrekkes, beholdes og kontrolleres.¹

Andre boliger som Hydro fikk bygget for arbeidere på Notodden, finnes på Svælgfos (1905), Lienfos (1909), Egne Hjem på Hvalajordet (1910 -14) og Tinnebyen (1917-20). «Femradern» som nå består av fire murhus er også en del av Hydros boligbygging. Rjukan har også «company towns». Det er blant annet Rødbyen og Flekkebyen.

Grønnbyen ble bygd på en terrasse av morene overfor fabrikkområdet ved Heddalsvatnet i åra 1906 – 1911. Den består av 28 hus, med to leiligheter i hvert hus, og med et boareal på 60 kvadratmeter. Tre hus er eneboliger, slik at det i alt er 53 leiligheter i Grønnbyen. Bydelen ble tegnet av arkitekt Helge E. Blix². Planløsningen, å bygge en bydel av like hus i rekker, var egentlig tysk. Det var Hydros grunnlegger Sam Eyde som hadde tatt med seg ideen fra Tyskland, der han hadde studert. Her hadde Alfred Krupp vært en foregangsmann i å bygge boliger for de ansatte. Eyde skriver i sin sjølbioografi at «helt fra studietiden i Berlin hadde jeg interessert meg for arkitektur, og i mine selskaper skulde jeg få rikelig anledning til å fungere som byggherre og samarbeide med arkitekter.» Bydelen ble derfor i begynnelsen kalt for Tyskerbyen.

Viktig med gode boliger

Eyde hadde nok sett mye slum som fulgte den raske industrialiseringa, og som hadde store sosiale følger. Han forsto også, at siden det nå ikke lenger var anleggstid, men at arbeidsfolk skulle bo mer permanent i fast arbeid på fabrikkene, så var det viktig å tilby gode boliger. Slik fikk han de beste fagfolkene, og de kom til å bli værende. Han skriver også i sjølbioografien sin at «Jeg hadde ikke lite bry med å få de franske direksjonsmedlemmer til å gå med på disse arbeider – de sto ganske fremmed overfor den tanke at man skulde behøve å tenke på de underordnedes boliger» (Eyde 1939).

Navnet Grønnbyen kom seinere, fordi alle husene ble malt grønne. Seinere fikk de ulike farger, sånn som vi ser dem i dag. Etter hvert ble denne planløsningen for arbeiderboliger også benyttet på Rjukan og andre steder. På Rjukan fikk bydelene navn som Flekkebyen og Rødbyen.

Grønnbyen er det vi kaller uttrykk for sosial boligbygging, inspirert av engelske hagebyideal. Tore Brantenberg, arkitekt og professor i boligplanlegging ved NTH, sier at Grønnbyen er Norges første bevisst planlagte haveby.³

Bydelen vakte oppsikt

Bydelen Grønnbyen vakte oppsikt i sin samtid. Det var uvanlig å tilby vanlige arbeidsfolk såpass høy standard på boligen. Derfor kom Aftenposten på besøk og lagde reportasje i 1907: Journalisten Øvre Richter Frich skrev: *Ved siden av de kjempemessige fabrikkbygninger er det innimellom trærne strødd 8 nydelige grønnmalede Arbeiderboliger der lyser lang vei. Det er veritable små villaer med to Bekvemmeligheder i hvert Hus. Hver Leilighed bestaar av fire værelser og kjøkken. Senere bliver det Anledning til ad faa sig en Haveflek rundt disse Huse, som*

1 Nominasjonsdokument Rjukan- Notodden Industriarv.

2 Helge E. Blix (1877 – 1951) Født i Oslo og var med og bygde opp Ålesund etter bybrannen i 1904. Han kom til Notodden i 1909 og ble ansatt som arkitekt på Notodden Salpeterfabrikk. Så ble han leder for Norsk Hydro sin arkitektavdeling, først på Notodden, og i 1916 på Rjukan. I 1918 var han bygningssjef i Kristiansand.

3 Arbeiderboliger i Telemark. Artikkel av Tore Brantenberg i Telemark Historie 1994.

ville fylt alle med Længsel og Misunnelse hvis de stod til leie ute på Bygdøy.⁴

Kongen kommer

I 1908 kom kong Haakon 7. på besøk til Notodden. Dette var hans første besøk i den nye industribyen, og han ble invitert til å besøke et av de fine nybygde husene som lå på Helmersmoen. Dette var navnet på tomte før Grønnbyen ble satt opp. Leiligheten til familien Terjesen, i Bjørnstjerne Bjørnsons gate 9, ble valgt ut. Torstein Terjesen fortalte hvordan han opplevde besøket: «Mor stod på kjøkkenet og arbeidet da det plutselig banket på døra. Hun ble meget forbauset da hun så hvem som sto i døråpningen og spurte om å få komme inn. Da kongen kom inn, gikk han bort til meg, og klappet meg på hodet og sa: Goddag unge mann. Så ble det fra kongens følge spurt om hvor stua lå, og mor viste dem over gangen. De gikk inn satte seg en stund. Da de gikk takket de for seg.»⁵

Det var ikke helt vanlige arbeidsfolk som fikk bo i Grønnbyen, boligene ble først og fremst tildelt fagfolk og formenn i Norsk Hydro. Det var folk som måtte stå til disposisjon for fabrikkområdet, særlig gjaldt det brannfolk. Derfor var det montert ei ringeklokke i leilighetene, og når den ringte, var det å kaste alt en hadde i hendene, og styrte ned på fabrikken. Det kunne være når som helst på døgnet.

Modernisering i 1950-åra

Grønnbyen fikk innlagt vann alt fra begynnelsen. Sammenlikner vi vannforsyningen ellers i Norge på denne tida, var det å ha vann i springen uvanlig, særlig på landsbygda. Vannet kom først fra en brønn, der Notodden kirke nå står. I 1911 hadde Notodden fått sitt eget vannverk, med vann fra Grotbekk, og vannet kom derifra.

Grønnbyhusene hadde utedo i uthusene eller tørrklosett inne fram til ca. 1952. Så kom vannklosettet, en veldig forbedring. Og dette var tidlig, sammenlikner vi det med bydeler for eksempel i Oslo. Fram til 1980-åra var det ofte utedoer i Oslos bydeler. I 1950-åra ble Grønnbyen modernisert også på andre måter. Husene ble kledd og isolert utvendig, ytterkledningen ble endret fra liggende til stående, og hjørnekassene som tidligere var malt hvite, forsvant. Fra å være grønmalte, ble husene nå malt i forskjellige farger, men etter anvisning av fargekonsulent. Og mange av beboerne begynte nå å endre på interiøret. Det kom nye kjøkkeninnredninger, veggene fikk tapet og nye gulv. I 1962 ble de gamle uthusene revet, og garasjer kom i stedet.

Går du gjennom Grønnbyen synes det som om alle husene er like, bortsett fra fargene, men den ytterste rekka mot Adminiet har en litt finere utforming. Formenn på fabrikken, med litt høyere status enn de andre, fikk tilbud om å bo her.

Det krydde av folk

I følge folketellinga bodde det 275 personer i Grønnbyen 1. desember 1910. Det blir gjennomsnittlig 10 personer i hvert hus. Og mange av dem var barn, nesten halvparten, 45 prosent. Av aldersfordeling ellers var det 20 personer mellom 15 og 19 år. Det var bare sju personer mellom 50 og 70 år. To personer var over 70 år. Navn og alder på hver av dem er registrert.

I 1911 hadde folketallet vokst til hele 332 mennesker! Av dem var 59 leieboere. I en familie var det 11 barn. 1911 er trolig det året folketallet var på det høyeste i Grønnbyen. Boligmangelen var stor grunnet stor innflytting, mange måtte ta til takke med husvære i ei brakke eller på et høyloft utenfor byen. Et rom på deling i Grønnbyen må ha vært sett på som luksus.

1983 bodde det 80 personer i Grønnbyen, og har i de seinere åra ikke endret seg mye.

4 Hansen, Jens Christian: Notodden 1963.

5 Notat i Notodden Historielags sitt arkiv.

I 2016 bor det 85 mennesker i denne bydelen.

Det var ikke bare en ung befolkning i Grønnbyen, de aller fleste var innflyttere, mange fra Kristiania, men også fra Nedre Telemark. 45 av beboerne var født i Heddal.

Lite til overs når mat og husleie var betalt

Husleia var 16 kroner måneden i 1913 for 2 rom og kjøkken. Timelønna var på den tida for en fagarbeider 65 øre. Det blir ca 5 kroner dagen. En arbeider måtte med andre ord jobbe i tre dager for å betale husleia. Omkring 1908 kosta en dress av god kvalitet ca 40 kroner. Med en timelønn på 40 øre, som var ganske vanlig, måtte man arbeide i 100 timer for få kjøpt en dress. Leveomkostningen var høye på Notodden. Da det var lønnsforhandlinger ble det påpekt at vareprisene lå over det som var vanlig i Oslo. For en arbeider med kone og 6-8 barn gikk hele lønna til mat, husleie, klær, lys og brensel. Det var lite til overs for andre ting.⁶

På denne tida var det husmangel i Notodden på grunn av anleggstida. Mange trengte husrom, og det var derfor vanlig å leie bort et soverom til en slusk (arbeidskar). Det ble gjerne satt opp fire senger på det ene av de to soverommene. Ofte var det skift på 12 timer på fabrikken, så i løpet av døgnet lå det åtte personer og sov her. Varmen i rommet holdt seg på den måten konstant. Husleia for en slusk var kr 2,50, men da var det inkludert kaffe både morgen og kveld.

Johan Tokerud fortalte at hans mor, i tillegg til familien, hadde slusken som bodde der i kosten. Hun lappet og vasket også tøyet for arbeidskarene.

Den midtre eneboligen i Birkelandsgate ble brukt som privatskole i ca tre år. Her gikk barn fra bedrestilt middelstand på skole.

Sykehus i Grønnbyen

I Industrigata 4, nabohuset til Historielagets hus, var Notoddens første sykehus.⁷ Behovet for sykehus ble større ettersom byen vokste i folketall. Mens Notodden var et lite tettsted, ble de syke sendt med båt til Skien, der det var sykehus. Det kunne være en tøff overfart. Alle de syke ble lagt på dekket, for at andre passasjerer ikke skulle bli smittet. Syketransporten til Skien kunne derfor gjøre folk enda sykere, eller de døde på veien. Heddal herredsstyre valgte derfor en komite som skulle arbeide med saken. Det ville ta tid å bygge nytt sykehus, den midlertidige løsningen ble derfor at Industrigata 4 ble omgjort til sykehus. I august 1911 ble den første pasienten lagt inn på sykehuset i Grønnbyen. 15 pasienter fordelte seg etter hvert på fem rom. Det var trangt, og arbeidsforholdene var langt fra optimale. For Notoddens befolkning var det likevel et stort framskritt å slippe å bli sendt som annet fraktgods til Skien.

I 1919 fikk Notodden sitt nye sykehus. I mellomtida hadde Notodden også oppført et lasarett. Det lå på torvet, ved drosjeholdeplassen, og kalles nå Lasarett-tomta. Begrepet lasarett er mye brukt om militærsykehus, og er ment for pasienter med smittsomme sykdommer. Ordet lasarett kommer trolig av den bibelske personen Lasarus, som i gamle dager ble mye brukt som skytshelgen for helse. I 1918 kom spanskesyken til Notodden, en influensa-sykdom som var meget smittsom og som krevde mange menneskeliv. De syke ble lagt inn her. I dette torvområdet bygde også kommunen et offentlig bad.

Grønnbyen skal bli park

På midten av 1970-tallet ville Norsk Hydro gi bort Grønnbyen til Notodden kommune. Bakgrunnen for gaven var at innen et tidsrom på 10-12 år skulle området bli sanert og bli lagt ut til parkområde. Generaldirektør i Norsk Hydro, Johan B. Holte, mente det var behov for en større park i Notodden. Formannskapet takket ja til tilbudet, men

⁶ Mostue, Alf: Hydroarbeidernes forening 75 år. 1906-1981.

⁷ Nordby, Guro: Notodden første sykehus. Artikkel i Notodden Historielags årsskrift 1997-98. 15.årgang.

med det vedtaket kom spekulasjonene, og engasjementet. Folk i Grønnbyen følte ikke at de bodde i saneringsmodne hus. Særpreget og den historiske verdien ble løftet fram. Hva slags motiv hadde egentlig kommunen for å si ja til denne gaven? Var parken en mellomstasjon før det kom parkeringsplasser? Snart var aksjonskomiteen for Grønnbyens bevaring en realitet, og underskriftslistene ble lagt ut. I alt 2679 personer skreiv under. Leder for aksjonskomiteen, Bjørnar Johansen overleverte listene til ordføreren i desember 1975.⁸

Holte hadde merket seg motstanden til planene. Han hadde kontakt med fylkeskonservator Halvor Landsverk, som mente at området var verneverdig. Kona til Johan B. Holte kan også ha påvirket saken. Eva Bull Holte var kunstner og kan ha hatt en mening om de estetiske verdiene i Grønnbyen. Det kom til en avtale om at Hydro likevel ikke skulle gi bort Grønnbyen til kommunen. Private skulle i stedet få overta boligene.

Aksjonskomiteen hadde vunnet fram. Holdningene i kommunestyret var i endring, og det ble utarbeidet en ny reguleringsplan for området, der hele Grønnbyen ble bevart.

Kommunen får et Grønnbyhus i gave

I 1982 gav Norsk Hydro Industrigata 6 i gave til kommunen, og der Notodden Historielag skulle være driver. Industrigata 6 er bygd i 1910 og byggmester her var brødrene Wormsen. De ulike grønnbyhusene har ellers hatt ulike byggmestre.

Den ene av leilighetene hadde beholdt sitt gamle interiør. Det var fordi den siste beboeren, en blind kvinne, ikke hadde ønsket endringer. Den ene av leilighetene ble derfor overført Notodden kommune og historielaget med sin opprinnelige kjøkkeninnredning og stuepanel. Grunnlaget for å bygge opp en museumsleilighet lå derfor meget godt til rette. Den andre leiligheten, i mer modernisert form, ble Notodden Historielags kontor, møterom og arkiv.

Bildetekst: I nominasjonsdokumentet for Rjukan – Notodden Industriarv står det at Grønnbyen er ett av fire signifikante objekter i Hydrobyen Notodden. De andre tre er Villamoen, Adminiet og Casino.

Notodden Historielag har en hjemmeside med mye lokalhistorisk stoff. Se www.notodden.historielag.no

Kompetansemål knyttet til et besøk i Grønnbyen:

Gjelder 8.klasse

- Presentere viktige utviklingstrekk i norsk historie på 1800-tallet og første delen av 1900-tallet og beskrive korleis dei peikar fram mot samfunnet i dag.
- Gjere greie for teknologiske og samfunnsmessige endringar som følgje av den industrielle revolusjonen.
- Utforske, beskrive og forklare natur- og kulturlandskapet i lokalsamfunnet.

Rammetekst

Historien om familien Kristoffersen som kom til Notodden i 1905

8 Høydal, Hallgrim: Artikkel i Telemark Historie, nr 15, 1994

I følge folketellinga fra 16.juni 1911 bor det 312 mennesker i Grønnbyen. En av familiene er Kristoffer Eriksen, kona Ingeborg og 11 av de 12 barna som ekteparet satte til verden.

Her bodde de fire guttene Erik (21), Konrad (16), Oskar (14) Henry (11). Og de sju jentene Ingeri (19) Rakel (12), Marry (8), Ester (5), Eunike (4), Ruth (2) Borghild (½ år).

Kristoffer Bålerud Eriksen var fra Drammen, han var sagmester og arbeidet på Bølesaga i Skien. Her traff han Ingeborg Ballestad som han giftet seg med. De flyttet inn i Grønnbyen fordi Kristoffer fikk jobb på Norsk Hydro som sagmester. Mange av barna kom også til å få jobber på Norsk Hydro. Flere av etterkommerne er bosatt på Notodden. Det eldste barnet Erik, fikk sønnen Åge, som var bryter, og ble berømt for sin medalje i De olympiske leiker. En artikkel om han er å lese i siste utgave av Notodden Historielag. (Årsskrift 2016).

